

Klasik Arap Mizahında Hatipler

Orators In Classic Arabic Humor

Mehmet Nafi Arslan

Dr, Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, Arapça Mütercim
Tercümanlık Bölümü

Dr., Lecturer, Siirt University, School of Foreign Languages, Department of Arabic
Translation and Interpreting

Siirt, Turkey

m.nafiarslan@hotmail.com

ORCID: org/0000-0003-4507-9499

Geliş Tarihi: 03.03.2019, Kabul Tarihi: 23.04.2019

DOI: 10.34085/buifd.534861

Öz:

Klasik Arap edebiyatı kaynakları, Arap sosyal yaşantısında meydana gelen birçok olayı mizah perspektifiyle ele almıştır. Mizaha konu olan olaylar çoğaldıkça karakterler de değişmiş, oldukça zengin bir mizahi karakterler topluluğu ortaya çıkmıştır. Arap edebî metinlerinde mizah zaviyesinden ele alınan karakterlerden biri de hatiplerdir. Hatiplerin insanlara hitap ederken karşı karşıya kaldıkları ilgi çekici durumlar birçok anekdota konu olmuştur. Bu makalede, hatipler ile ilgili mizahi anlatıların tespit ve değerlendirilmesi hedeflenmiştir. İlgili rivayetler hitabetin vuku bulduğu yer ve zamana göre tasnife tabi tutulmuş, hatiplerin mizaha konu olma nedenleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma boyunca incelenen anekdotlar aracılığıyla hatipler ile dinleyicilerin birbirine karşı tutumları ortaya çıkartılmış, Arap toplumunun hitabet ve hatipler ile olan ilişkilerinin ipuçları da açığa çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: Hatip, hitabet, Arap edebiyatı, mizah, nevadir.

Abstract:

Classical Arabic literature sources have examined many events in Arab social life from a humor perspective. As changing as funny events also characters changes and a collection of pretty rich humorous characters is emerges. One of the characters discussed in terms of humor in Arabic literary texts is the orators. Interesting situations that the preachers faced when addressing people were discussed in many anecdotes. In this article, it is aimed to identify and evaluate humorous narratives

about orators. The related anecdotes were classified according to the place and time of the oratory and the reasons why the orators were humorous were determined. Through the anecdotes examined during the study, the attitude of the listeners with each other was revealed and the clues of the Arab society's relations with rhetoric and orator are also revealed.

Keywords: orator, oratory, Arabic literature, humor, navadir.

GİRİŞ

Hitabette bulunma bir sanat olup maharet isteyen bir faaliyettir. Hitabet bilgi birikimi ve belli bir kültür seviyesine ulaşmayı gerektirdiği gibi insanların huzurunda icra edildiği için de psikolojik olarak bir hazır olma durumunu gerektirir. Dolayısıyla hitabette bulunmak üzere insanların huzuruna çıkan bazı hatiplerin heyecanlandıkları ve söyleyeceklerini unuttukları olur. Bu ve benzeri durumlarda hatipler sıra dışı ifadeler kullanmışlar, tuhaf davranışlar sergilemişlerdir. Toplum hayatının tüm figürleri ile ilgili sıra dışı örnekleri en ince ayrıntısına kadar betimleyen Arap edebiyatının nevâdir kaynakları, hitabet esnasında vukua gelen sıra dışı örnekleri de bir araya getirmiştir. Bu açıdan nevâdir konusu olan şahıslar meşhur bir hatip veya bir halife de olabilmektedir. Örneğin *el-İkdu'l-ferid*'te Hz. Osman ile ilgili şöyle bir anekdot aktarılır.

ولما ولي عثمان بن عفان قام خطيباً، فحمد الله وأثنى عليه، وتشهد، ثم أرتج عليه؛ فقال: أيها الناس، إن أول كل مركب صعب، وإن أعش فستأتىكم الخطب على وجهها، وسيجعل الله بعد عسر يسراً.

“Osman b. Afoân halifeliğe geçince hitabette bulunmak üzere kalkar. Allah'a hamd-ü senâda bulunup şehadet getirdikten sonra söyleyeceklerini unutunca şöyle der: “Ey İnsanlar! Şüphesiz her işin başı zordur. Eğer yaşarsam sizlere düzgün hutbelerle geleceğim. Zorluktan sonra Allah bir kolaylık yaratacaktır.”¹

Ebû Bekir döneminde Şam valisi olarak atanan Yezîd b. Ebî Süfyân'ın da insanlara hitap ederken takılması üzerine yukarıdakine benzer bir durumla karşı karşıya kaldığı şöyle nakledilir:

وقدم يزيد بن أبي سفيان الشام والياً عليها لأبي بكر، وخطب الناس فأرتج عليه؛ فعاد إلى

1 Ahmed b. Muhammed b. 'Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (Beyrut: 1404), 4: 156-157. Aynı anekdotu nakleden Cahiz ise Hz. Osman'ın konuşmasını unutması üzerine şöyle dediğini nakleder: *إنا أبا بكر وعمر كانا يُعدان لهذا المقام مقالا، وأنتم إلى إمام عادل أخرج منكم إلى إمام خطيب إدي. Sizler adil bir imama hatip bir imamdan daha muhtaçsınız.* Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, nşr. Dâru Mektebeti'l-Hilâl, (Beyrut: 1423), 1: 279.

الحمد لله، ثم أرتج عليه، فعاد إلى الحمد، ثم أرتج عليه، فقال: يا أهل الشام عسى الله أن يجعل بعد عسر يسرا، وبعد عيِّ بيانا، وأنتم إلى إمام فاعل أحوج منكم إلى إمام قائل، ثم نزل.

“Yezîd b. Ebî Süfyân, Ebû Bekr döneminde Şam valisi olarak tayin edilince insanlara bir konuşma yapar. Konuşmasının bir yerinde takılır ve konuşmaya devam edemez. Tekrar hitabetin başındaki Allah’a hamd-u senâ ifadelerine geri döner. Ancak yine tek kelime konuşamaz. Bir daha hamd-u sena lafızlarını tekrar ederek söyleyeceklerini hatırlamaya çalışır ancak yine başaramaz. Konuşmasını hatırlamaktan ümidi kesen Yezîd şöyle diyerek minberden iner: “Ey Şam halkı! Umulur ki Yüce Allah bu zorluktan sonra bir kolaylık, söz söylemekten acizlikten sonra bir beyân gücü yaratır. Sizler konuşandan daha çok icraat yapan bir imama muhtaçsınız.”²

Hitabet esnasında bulunulan psikolojik durum ile o durumdan çıkınca yaşanan durumun birbirinden bambaşka haller olduğu hitabet ile ilgili bazı rivayetlerde vurgulanmıştır. Örneğin, Emevî dönemi şairlerinden Sâbit b. Kutna (ö.110/728)’nın hitabette bulunurken söyleyeceklerini unutmaya üzerine minberden inerken zikrettiği beyitleri duyanlar, şayet o beyitleri minberde söylemiş olsaydı onun insanların en hatibi olarak nitelenebileceğini söylemişlerdir:

وصعد ثابت بن قطنة منبر سجستان، فقال: الحمد لله، ثم أرتج عليه، فنزل وهو يقول:
فإن لا أكن فيهم خطيبا فإني بسيفي إذا جدَّ الوغى لخطيب
فقليل له: لو قلتها فوق المنبر لكنت أخطب الناس.

“Sâbit b. Kutna, Sicistan’da minbere çıkar. Allah’a hamd ettikten sonra söyleyeceklerini unuttur. Bunun üzerine şu beyitleri mırıldanarak minberden iner:

“Her ne kadar insanlar arasında hatip olmasam da,
Savaş kızıştığında kılıcım bir hatibim.”

Bu beyitleri duyanlar ona, “Şayet bu sözleri minberin üzerindeyken söylemiş olsaydın insanların en hatibi olurdu.” derler.³

Hitabetin zorluğunu yaşayanlardan biri de Muaviye (ö. 60/680)’dir. Bir hutbesinde sözlerini unutmaya çok zor bir durumda kalır. Ancak o dilsel bir manevra ile bu zor durumdan kurtulmasını bilir. Olay şöyle cereyan eder:

2 Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, ‘Uyûnu’l-ahbâr, nşr. Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, (Beirut: 1418), 2: 280; Ahmet Zeki Safvet, Cemheretu hutabi’l-Arab fi ‘usûri’l-Arabiyyeti’z-zâhire, nşr. Mektebetu’l-İlmiyye, (Beirut: ts.), 3: 350-351.

3 İbn ‘Abdirabbih, el-‘İkdu’l-ferîd, 4: 231.

وخطب معاوية بن أبي سفيان لما ولي، فَحَصَرَ فقال:

«أيها الناس: إني كنت أعددت مقالا أقوم به فيكم، فَحَجَبْتُ عنه، فإن الله يَحُولُ بين المرءِ وقلبه، كما قال في كتابه، وأنتم إلى إمام عدل، أحوح منكم إلى إمام خطيب، وإني أمرُكم بما أمر الله به ورسوله، وأحكام عما نهاكم الله عنه ورسوله، وأستغفر الله لي ولكم.»

“Muaviye b. Ebî Sufyân halife olunca bir konuşma yapar. Konuşma esnasında söyleyeceklerini unutan Muaviye şöyle der: “Ey insanlar! Size söylemek için bazı konuşmalar hazırladım. Ancak onlar şimdi kaybolup gitti. Şüphesiz Yüce Allah, kitabında buyurduğu gibi, kişi ve kalbi arasına girer. Adaletli bir imama olan ihtiyacımız, sadece konuşan hatip bir halifeye olan ihtiyacınızdan daha fazladır. Size Allah ve Resûlü’nün emrettiklerini emrediyor, yasakladıklarını yasaklıyorum. Allah’ın beni ve sizi affetmesini diliyorum.”⁴

Aşağıdaki anekdot da hitabet esnasında heyecanlanan ve dili tutulan kişinin son derece edebi bir konuşma ile bu durumdan kurtulduğu anlatılmaktadır. Hatta bu konuşma “en beliğ tutukluluk” şeklinde nitelenmiştir.

وصعد خالد بن عبد الله القسري يوماً المنبر بالبصرة ليخطب فأرتج عليه، فقال: “أيها الناس: أما بعد، فإن هذا الكلام يحيي أحيانا، ويعزب أحيانا، فيسيح عند مجيئه سبيته، ويعز عند عزوبه طلبه، ولربما كوبر فأبي، وعولج فنأى، فالتأني بجيه، خير من التعاطي لأبيه، وتركه عند تنكره، أفضل من طلبه عند تعذره، وقد يخلج من الجريء جنائنه، وينقطع من الذرب لسانه، فلا يُبْطِرُه ذلك ولا يكسره، وسأعود فأقول إن شاء الله»، ثم نزل، فما رُئي حصر أبلغ منه.

“Said b. Abdullah el-Kasrî, bir gün Basra’da insanlara hitabette bulunmak üzere minbere çıkar. Ancak heyecandan söyleyeceklerini unuttunca şöyle der: “Ey İnsanlar! Bu konuşma denen şey bazen gelir, bazen de kaybolur. Geldiğinde düşünmeksizin ağızdan çıkar, gittiğinde ise geri getirilmesi zor olur. Zorlanarak konuşmak istendiği zaman söz direnir (ifadeler ağızdan çıkmaz), çaba sarf edilerek konuşma yapılmaya çalışıldığı zaman da söz katılaştır (güzel ifadeler çıkmaz). Zihne geldiğinde söz söylemek, gelmediğinde söylemeye çalışmaktan daha hayırlıdır. Gittiğinde ondan vazgeçmek, onu aramaktan daha iyidir. İyi hatiplerin dahi duyguları karışıp dili kesilebilir. Ancak o azmini kırıp hatiplikten vaz geçmez. Ben de inşallah (bir gün) geri dönüp size konuşacağım.”⁵

Edebiyat kitaplarında hitabet sanatının kolay icra edilemeyecek bir etkinlik olduğunu vurgulayan bu ve buna benzer anekdotların yanı sıra bu

4 İbn ‘Abdirabbih, el-‘İkdu’l-ferîd, 4: 232; Safvet, Cemheretu hutab, 3: 35.

5 Safvet, Cemheretu hutab, 3: 352.

durum bazı meşhur şahsiyetlerin sözlerinde de doğrudan dile getirilmiştir. Örneğin, Ubeydullah b. Ziyâd'ın şöyle bir sözü nakledilir: *لولا نَعَمَ الشيء الإِمارة، والتشرف للخطب. Emîrlik ne güzel şeydir!*⁶ O bu sözüyle Rasulullah'ın (s.a.v) *من الإِمارة لمن أخذها بحقها وحلها* "Hakkıyla yerine getiren kişi için emirlik ne güzel şerdir!" hadisini kendi düşüncelerine göre yeniden kurgulamış gibidir. Aynı minvalde şu sözler de kaynaklarda yer almaktadır:

*إياك والخطبة فإنها مشوار كثير العثار yeridir.*⁷

*Hitabeti ancak kendine çok güvenenler ya da doğru mu yanlış mu yaptığını umursamayan vurdumduymazlar yapar.*⁸

*Hitabet ancak ahmak ya da utanmaz kişilerin makamıdır.*⁹

Halife Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705)'a erken yaşlanmasının nedeni sorulduğunda verdiği cevap ise, hitabetin insan psikolojisi üzerindeki etkisini göstermesi açısından çok daha manidardır:

*وقيل لعبد الملك بن مروان: عَجَل عليك المشيب يا أمير المؤمنين، فقال: كيف لا يُعَجَل عليّ، وأنا أعرض عقلي على الناس في كل جمعة مرة أو مرتين؟*¹⁰

*Abdülmelik b. Mervân'a, "Erken yaşlandınız" dendiğinde şu cevabı verir: "Her Cuma bir veya iki defa insanlara aklımı sunuyorum. Nasıl erken yaşlanmam?"*¹⁰

Hatibin hitabeti esnasında konuşmasına devam edememesi durumunun dinleyiciler tarafından bazen anlayışla karşılandığı, hatta dinleyicilerden bazılarının hatibi teselli ettiği aşağıdaki rivayetten anlaşılmaktadır:

6 Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1:128; Ebû Sa'd Mansûr b. Hüseyin el-Âbî, *Nesru'd-Dur fi'l-Muhâdarât*, thk. Hâlid Abdülğani Mahfûz. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1434/2004), 5: 10; Muhammed b. Ömer ez-Zamahşerî, *Rebî'u'l-ibrâr ve nusûsu'l-ahbâr*. thk. Abdülemîr Mîhnâ (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1412), 5: 164; Safvet, *Cemheretu hutab*, 3: 359.

7 İbn Kuteybe, *Fadlu'l-Arab ve't-tenbih 'ala 'ulûmihâ*, thk. Velîd Mahmud Salih, (Abu Dabi: Manşûrâtu'l-Mecma'î's-Sakafi, 1998), 199.

8 Hüseyin b. Muhammed Râgib el-İsfahânî, *Muhâdarâtu'l-udebâ ve muhâverâtu's-şu'âra ve'l-bulağâ*, (Beyrut: Şirketu Darî'l-Erkâm b. Ebî'l-Erkâm, 1420), 1: 174; Fethî Nassâr, *Min Revâi'is-Se'âlibî*, (Kahire: ed-Dâru's-Sekâfiyye li'n-Neşr, 1429/2008). 78.

9 Râgib el-İsfahânî, *Muhâdarâtu'l-udebâ*, 1: 174.

10 Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1: 128; İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-ahbâr*, 2: 282; Râgib el-İsfahânî, *Muhâdarâtu'l-udebâ*, 1: 174.

وَمَا حَصَرَ عَبْدُ اللَّهِ بْنِ عَامِرٍ عَلِيَّ مِنَ الْمِنْبَرِ، فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَيْهِ، قَالَ لَهُ زِيَادُ: أَيُّهَا الْأَمِيرُ، إِنَّكَ إِنْ أَقَمْتَ عَامَّةً مِنْ تَرَى أَصَابَهُ أَكْثَرَ مِمَّا أَصَابَكَ،

“Abdullah b. Âmir Basra minberlerinden birinde heyecanlanıp ne diyeceğini şaşırınca çok üzülür. Bunun üzerine Ziyâd ona şöyle der: “Bu gördüklerinden kimi yerine geçersen senden çok daha fazla zorlanır.”¹¹

Buna karşılık bazı rivayetlerde konuşma yapması istenen kişinin bu işi yapamaması üzerine minberden indirildiği, yerine başkasının konuşma yapması istendiği görülmektedir. Söz konusu durumun yaşandığı aşağıdaki anekdotta konuşmayı yapamayan ilk hatibin kürsüden indirildiği, yerine geçen ikinci hatibin de dilinin tutulması sonucu laf olsun diye söylediği anlamsız sözler anlatılmaktadır:

فَقِيلَ لِرَجُلٍ مِنَ الْوُجُوهِ: قُمْ فَاصْعِدِ الْمِنْبَرَ وَتَكَلِّمْ، فَلَمَّا صَعِدَ حَصَرَ وَقَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي يَرْزُقُ هَؤُلَاءِ، وَبَقِيَ سَاكِتًا، فَأَنْزَلُوهُ، وَصَعِدَ آخَرَ، فَلَمَّا اسْتَوَى قَائِمًا وَقَابَلَ بِوَجْهِهِ وَجْهَ النَّاسِ وَقَعَتْ عَيْنُهُ عَلَى صَلْعَةِ رَجُلٍ، فَقَالَ: اللَّهُمَّ الْعَنِ هَذِهِ الصَّلْعَةَ.

“İleri gelen adamlardan birine, “Kalk, minbere çık ve bir konuşma yap” talebinde bulunulur. Bu kişi minbere çıkınca ne diyeceğini şaşırır ve “Şunların rızkını veren Allah'a hamd olsun.” diyerek sus pus kalınca onu minberden indirirler. Minbere başka biri çıkar. Bu da minberde ayakta durup insanlarla karşı karşıya kalınca gözleri kel bir adama takılır ve sırf konuşmuş olmak için şöyle der: “Allah'ım bu kel adama lanet et.”¹²

Hitabette bulunduğu esnada insanların dört gözle kendisine baktığını gören bazı hatiplerin heyecana kapılmaları sık yaşanan bir durumdur. Aşağıdaki anekdotta minbere çıktığında insanların dikkatli bir şekilde kendisine baktıklarını gören bir hatip, heyecanlanıp konuşmalarını unutarak insanlardan önlerine bakmalarını istemektedir. Ne kadar zor bir makamda olduğu cümlelerine de yansımıştır:

صَعِدَ رَوْحُ بْنُ حَاتِمِ الْمَنْبَرِ، فَلَمَّا رَأَاهُمْ شَفَّنُوا أَبْصَارَهُمْ، وَفَتَحُوا أَسْمَاعَهُمْ نَحْوَهُ، حَصَرَ فَقَالَ: “نَكْسُوا رِعْوسَكُمْ، وَغَضُّوا أَبْصَارَكُمْ، فَإِنَّ الْمَنْبَرَ مَرْكَبٌ صَعِبٌ، وَإِذَا يَسَّرَ اللَّهُ فَتَحَ فُفْلٌ تَيْسَرَ.”

“Raouh b. Hâtim bir gün minbere çıkar. İnsanların gözlerini kendisine dikip pür dikkat kendisini dinlediklerini görünce şöyle der: “Başınızı öne eğin, gözlerinizi kapatınız. Minber zor bir binektir. Allah bir kilidin açılmasını kolaylaştırırsa kolaylaşır.”¹³

11 Âbî, Nesru'd-dur, 7: 164, Safvet, Cemheretu hutab, 3: 353.

12 Âbî, Nesru'd-dur, 7: 164; Safvet, Cemheretu hutab, 3: 354.

13 Safvet, Cemheretu hutab, 3: 354.

Yukarıdaki örneklerden herkes tarafından yapılamayan ve icrası iyi bir yetenek istediği anlaşılan hitabetin Arap toplumu içerisinde önemli bir yeri vardı. Dolayısıyla iyi bir hitabet sanatına sahip olan kişiler ile övünülürdü. Ancak konumuzla ilgili nevâdir örnekleri arasına giren bir rivayette İbn 'Âmir'in güzel hitabette bulunan oğlu ile ilgili övünme sözleri mücun mizahına girecek cinstendir:

كان عامر بن كريز أبو عبد الله بن عامر من حمقى قريش، نظر إلى ابنه عبد الله وهو يخطب فأقبل على رجل إلى جانبه وقال: إنه والله خرج من هذا وأشار إلى ذكره .

"Kureyş ahmaklarından 'Âmir b. Kureyz 'Ebû Abdullah b. 'Amir, oğlu Abdullah'ı hitabette bulunduğu esnada dinlemektedir. Bir ara yanındaki adamın kulağına eğilip (müstehcen) işaret ederek- şöyle der: "Vallahi o bundan çıkmıştır."¹⁴

İyi hatipler bir övünç kaynağı iken hitabette kusur gösterenler ise hicivlere¹⁵ konu olmaktan kurtulamamışlardır. Bir cuma günü minbere çıkan Ebu'l-'Alâ Sâbit Kutna'nın konuşmada zaaf göstermesi üzerine şair Hâcib el-Fîl tarafından şöyle hicvedilmiştir:

يَوْمَ الْعُرُوبَةِ مِنْ كَرْبٍ وَتَحْنِيقِ	أَبَا الْعَلَاءِ لَقَدْ لَقِيتَ مُعْضَلَةَ
وَلَمْ تُسَدِّدْ مِنَ الدُّنْيَا لِتَوْفِيقِ	أَمَّا الْقُرْآنُ فَلَمْ تُخَلِّقْ لِمُحَكِّمِهِ
فَكَدَّتْ تَشْرِقُ لَمَّا قُمْتَ بِالرِّيقِ	لَمَّا رَمَتَكَ عُيُونُ النَّاسِ هَبَّتْهُمْ
كَمَا هَوَى زَلْقٌ مِنْ شَاهِقِ النَّيِّقِ	تَلَوَى اللِّسَانَ وَقَدِ رَمَتْ الْكَلَامَ بِهِ

"Cuma günü üzüntü ve boğulmakla zor bir duruma düştün Ey Ebu'l-'Alâ.

Kur'an'ın muhkem ayetleri için yaratılmamış, dünyada da bir başarı elde edememişsin.

İnsanlar gözlerini sana dikince onlardan korktun. Ayağa kalktığında neredeyse salyan ile boğulacaktın.

Dağın zirvesinden yuvarlanan kişi gibi konuşmak istediğinde dilini eğip büküyorsun.¹⁶

Hitabet konulu nevâdir örneklerinin genellikle onun icrası kolay olmayan bir etkinlik olması nedeniyle hatibin heyecanlanması ve söyleyeceklerini

14 İbn Kuteybe, 'Uyûnu'l-ahbâr, 2: 49.

15 Hiciv örnekleri için bknz. Yaşar Daşkiran, Ebû Nuvâs'ın Şiirlerinde Hiciv, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004), s. 54-60.

16 İbn Kuteybe, eş-Şi'r ve's-şu'arâ, nşr. Dâru'l-hadîs, (Kahire: 1423), 2: 616.

unutmasından kaynaklandığını gösteren bu girişten sonra hitabet türlerine göre bu konudaki rivayetleri incelemeye geçebiliriz.

A. CUMA HUTBELERİ

Cuma günleri okunan hutbelerde hatipler zaman zaman mizah konusu olmuşlar ve edebiyat kitaplarında yer almışlardır. Bunların en meşhurlarından biri bizde Nasreddin Hoca'ya nispet edilen ve "bilenler bilmeyenlere söylesin" başlıklı meşhur fıkradır. Bu fıkra klasik Arap edebiyatı kaynaklarında "valilerden biri"¹⁷ bazen de Ebu'l-'Anber¹⁸ bazen de Ebu'l-'Anbes¹⁹ ismine nisbet edilerek olay örgüsü neredeyse bizdekiyle aynı olarak şöyle yer alır:

صعد بعض الولاة المنبر ليخطب في يوم الجمعة، فحمد الله وأثنى عليه، ثم حصر، فلم يدر ما يقول، ثم قال: معاشر المسلمين، تدرُونَ ما أريد أن أقول لكم؟ قالوا: لا، قال: فإذا لم تدرُوا فلماذا أتعب نفسي؟ ونزل. فلما كان في يوم الجمعة الثانية اجتمع الناس وقالوا: نقول له: نعم، إن قال لنا ما قال في الجمعة الأولى. فصعد المنبر وقال: معاشر الناس، تدرُونَ ما أقول لكم؟ قالوا: نعم. قال: فإذا كنتم تدرُونَ فلماذا أردني نفسي؟ ونزل. فلما كانت في الجمعة الثالثة قال مثل قوله. فقال بعض الناس: لا. وقال بعضهم: نعم. قال فليقل من يعلم لمن لا يعلم ونزل.

"Valilerden biri Cuma günü hutbe irâd etmek üzere minbere çıkar. Allah'a hamd-u senâdan sonra heyecanlanarak söyleyeceklerini unutturur. Biraz duraksadıktan sonra şöyle der: "Ey Müslümanlar topluluğu! Size ne söylemek istediğimizi biliyor musunuz?" Oradakiler hayır cevabını verince, "Mademki bilmiyorsunuz ne diye kendimi yorayım" der ve minberden iner. İkinci Cuma günü insanlar toplanıp, "eğer geçen Cuma günü sorduğu soruyu sorarsa bu sefer söyleyeceklerini biliyoruz diyelim" kararını verirler. Vali minbere çıkıp, "Ey İnsanlar! Size söyleyeceklerini biliyor musunuz?" diye sorar. Oradakiler "evet" cevabını verince vali, "Mademki biliyorsunuz benim söylememe ne gerek var." diyerek minberden iner. Üçüncü Cuma vali aynı soruyu sorunca insanlardan bazıları "evet" bazıları "hayır" cevabını verirler. Vali de, "O halde bilenler bilmeyenlere anlatsın." diyerek, minberden iner."²⁰

17 Âbî, *Nesru'd-dur*, 7: 167.

18 Safvet, *Cemheretu hutab*, 3: 350.

19 İbn 'Abdirabbih, *el-'İkdu'l-ferid*, 7: 232.

20 Âbî, *Nesru'd-dur*, 7: 167; Şahin, Şener, "Nasreddin Hoca Fıkralarının Klasik Arap Mizahı Kaynaklarındaki İzdüşümleri Üzerine Değerlendirmeler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 / 1 (Ağustos 2018): 146.

Yukarıdaki anekdotta hatibin söyleyecek bir söz bulamaması üzerine ustaca işin içinden nasıl sıyrıldığı anlatılmaktadır. Ancak görünen o ki aynı durumla karşı karşıya kalan her hatip bu şekilde sıyrılma becerisine sahip değildir. Örneğin büyük ölçüde kurmaca olan aşağıdaki anekdotta böyle bir durumla karşılaşan bir hatibin çaresizliği dile getirilmektedir:

وَقِيلَ لَوَازِعِ الْيَشْكُرِي: قُمْ فَاصْعِدْ وَتَكَلَّمْ، فَلَمَّا رَأَى جَمْعَ النَّاسِ قَالَ: لَوْلَا أَنْ أَمْرًا تِي حَمَلْتَنِي عَلَى إِيْتَانِ الْجُمُعَةِ الْيَوْمَ مَا جَمَعْتُ، وَأَنَا أَشْهَدُكُمْ أَنَّهَا طَالِقٌ ثَلَاثًا. وَلِذَلِكَ قَالَ الشَّاعِرُ:
وَمَا ضَرَبَنِي إِلَّا أَقْوَمَ بِحُطْبَةٍ وَمَا رَغِبْتِي فِي ذَا الَّذِي قَالَ وَازِعَ

“Vâzî’ el-Yeşkûrî’ye, “Minbere çık ve konuş” denilir. Minbere çıkıp karşısında birçok insan görünce şöyle der: “Eğer karım beni zorlamasaydı cumaya gelmeyecektim. Siz de şahitsiniz ki onu üç talak ile boşuyorum.” Anekdot kahramanının bu durumu şiire şöyle konu olmuştur:

Hutbe vermemek bana zarar vermez.

Vâzî’m yaptığı şeye de (eşini boşaması) hiç niyetim yok”.²¹

İnsanların huzuruna çıkmadan önce etkili bir hitabette bulunabileceğinden emin olan ancak konuşmaya başladığında söyleyecek tek kelime bulamayan bir hatibin bu yüzden cuma günlerini sevmediği de bir anekdotta şöyle yer alır:

وكان عبد ربه اليشكوري عاملا لعيسى بن موسى على المدائن، فصعد المنبر، فحمد الله وأرتج عليه، فسكت ثم قال: ”والله إني لأكون في بيتي فتحيء على لساني ألف كلمة، فإذا قمت على أعوادكم هذه جاء الشيطان فمحاها من صدري، ولقد كنت وما في الأيام يوم أحب إلي من يوم الجمعة، فصرت وما في الأيام يوم أبغض إلي من يوم الجمعة، وما ذلك إلا لخطبتكم هذه.“

“Abdurabbih el-Yeşkûrî, Kûfe emiri Îsâ b. Mûsâ’nın Medâin’deki valisiydi. Bir gün hutbe vermek üzere minbere çıkar ancak Allah’a hamd ettikten sonra tüm söyleyeceklerini unutunca şöyle der: “Vallahi evde olduğumda dilime binlerce kelime gelir. Fakat huzurunuzda çıktığımda şeytan gelip hepsini siler. Şimdiye kadar en sevdiğim gün cuma günü idi. Hutbe yüzünden ise en sevmediğim gün cuma oldu.”²²

Bir başka anekdotta بعد اما ibaresinden sonra duraksayan bir hatibin, kendisine bakan bir dinleyiciyi kurban seçip azarlayarak işin içinden çıkmaya çalışmaktadır:

21 Âbî, Nesru’â-dur, 7: 164; Safvet, Cemheretu hutab, 3: 354.

22 Safvet, Cemheretu hutab, 3: 354.

وخطب آخر، فلما بلغ "أما بعد" بقي ونظر فإذا إنسان ينظر إليه، فقال: لعنك الله! ترى ما أنا فيه، وتلمحني ببصرك أيضًا!

"Minberde hutbe irad eden birisi بعد /sözünden sonra öylece kaldı. Bu esnada kendisine bakan birini görünce ona şöyle çıkıştı: "Lanet olası! Ne zor bir durumda olduğumu görüyorsun, bir de sen gözlerinle beni rahatsız ediyorsun."²³

Bazı hatipler hitabetleri esnasında cereyan eden sıra dışı hadiseleri hünerli bir şekilde bertaraf edebilmişlerdir. Bu tür hatipler çoğu zaman hazırcevap olma özellikleriyle ön plana çıkartılmışlardır. Aşağıdaki anekdotta hitabette bulunduğu sırada yüzüne konan bir sinek ile karşı karşıya kalan hatibin, bir ayeti vesile ederek durumu nasıl atlatıp konuşmasını bitirdiği anlatılmaktadır:

روى أن بعض خلفاء بني العباس -وأظنه الرشيد- صعد المنبر ليخطب، فسقطت على وجهه ذبابة، فطردها، فرجعت، فحصر وأرنج عليه، فقال: أعوذ بالله السميع العليم: {يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبَ مَثَلٍ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ} ثم نزل، فاستحسن ذلك منه.

"Abbasi halifelerinden biri –muhtemelen Harun Reşîd- hutbe vermek üzere minbere çıkar. Hutbe esnasında yüzüne bir sinek konar. Sineği kovular ancak tekrar gelir. Bunun üzerine hatip konuşmasına devam edemez ve şu ayeti okuyarak minberden iner: "Ey insanlar! Size bir örnek verildi. Şimdi ona iyi kulak verin. Sizin Allah'tan başka taptıklarınız bir sinek dahi yaratamazlar, hepsi bunun için toplansalar bile. Eğer sinek onlardan bir şey kapsa bunu ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, istenen de."²⁴ (Hac Sûresi, 22, 73).²⁴

Cuma hutbelerinde nakledilen anlatıların bazılarında ise hatiplerin meşhur bir söz ya da bir beyti Kur'ân'dan bir âyet sanarak dinleyicilere bu şekilde arz etmeleri mizah konusu yapılmaktadır. Örneğin şu anekdotta bir beyti âyet gibi zikreden bir hatibin, hatası yüzüne söylenince durumu kurtarma çabası anlatılmaktadır:

صعد وكيع بن أبي سود المنبر بخراسان، فَقَالَ فِي حَظْبَتِهِ: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ فِي كِتَابِهِ: لَيْسَ شَيْءٌ عَلَى الْمَنُونِ بِيَاقٍ غَيْرِ وَجْهِ الْمَسْبُوحِ الْخَلِاقِ

23 Safvet, Cemheretu hutab, 3: 354.

24 Safvet, Cemheretu hutab, 3: 356.

فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: أَسْلَحَ اللَّهُ الْأَمِيرَ، هَذَا شِعْرُ قَالِهِ عَدِيَّ بْنِ زَيْدٍ. قَالَ: أَحْسَنُ - وَاللَّهِ - عَدِي وَأَجْمَلُ، ثُمَّ قَالَ: فَتَى حُرُوبٍ لَا فَتَى مَنَابِرٍ.

"Vekî' b. Ebî Sûd Horasan'da bir minbere çıkarak konuşmasında şöyle der: Yüce Allah kitabında şöyle buyurmaktadır: "Yaratıcı ve tesbih edilen Allah'ın zatı hariç, yeryüzünde hiçbir şey ölümden kurtulamaz." Bunun üzerine orada bulunanlardan biri şöyle der: "Allah Emîr'i ıslah etsin. Bu söyledikleriniz ayet değil, 'Adî b. Zebid'e ait bir beyittir." Ebû Sûd, adama, "Vallahi 'Adî çok iyi, çok güzel söylemiş" dedikten sonra şöyle der: "(Kendisini kast ederek) Savaşçı bir genç, minberden anlayan bir genç değil!"²⁵

Vekî' b. Ebî Sûd yine cuma hutbeleriyle ilgili bir anekdotta benzer bir durumla şöyle karşımıza çıkmaktadır:

وخطب وكيع بن أبي سُودٍ بخراسان فقال: "إن الله خلق السموات والأرض في ستة أشهر" فقيل له: "إنها ستة أيام" فقال: "وأبيك لقد قلتها وإني لأستقلها».

"Vekî' b. Ebî Sûd Horasan'da hutbe verirken şöyle der: "Şüphesiz ki Yüce Allah yeri ve gökleri altı ayda yaratmıştır." Bunun üzerine ona; "Altı ay değil altı gün olması gerekir." şeklinde itiraz edilince şöyle cevap verir: "Vallahi ben de öyle dedim ancak az (bulduğum için arttırdım.)"²⁶

Yukarıdaki konuşmalarda hatibin hatasını hemen kabul ettiği görülürken aynı minvaldeki bir hatayı yapan bir başka hatibin ise hatasında ısrar ettiği şöyle anlatılmaktadır:

خطب عتّاب بن ورقاء، فقال: هَذَا كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: إِنَّمَا يَفْضُلُ النَّاسَ بِأَعْمَالِهِمْ، وَكُلٌّ مَا هُوَ آتٍ قَرِيبٌ. قَالُوا لَهُ: إِنْ هَذَا لَيَسَّ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ. قَالَ: مَا ظَنَنْتُ إِلَّا أَنَّهُ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ.

'Attâb b. Varkâ hutbesinde şöyle der: "Yüce Allah'ın buyurduğu gibi: "İnsanlar işledikleri ameller ile üstün olur. Gelecek olan her şey, yakındır." Ona; "Allah'ın kitabında böyle bir söz yer almamaktadır." denildiğinde şöyle der: "Sanırım ki Allah'ın kitabında yer almaktadır."²⁷

'Attâb b. Varkâ, beyitleri Kur'an âyetleri ile karıştırması ile meşhur biri olmalıdır. Ya da anekdotların kurgusal olduğu kabul edilirse onun adına bu tür hadiseler daha çok uydurulmuş olmalıdır. Zira şu rivayette de onun bir beyti ayet ile karıştırdığından söz edilmektedir:

25 Âbî, Nesru'd-dur, v: ۱۱۴.

26 Safvet, Cemheretu hutab, 3: ۳۵۷.

27 Âbî, Nesru'd-dur, 7: 167.

خطب عتّاب بن ورقاء فَحَثَّ عَلَى الجهاد فقال: هذا كما قال الله تعالى في كتابه:

كُتِبَ الْقَتْلُ وَالْقِتَالُ عَلَيْنَا وَعَلَى الْعَانِيَاتِ جُرُّ الدُّيُولِ

'Attâb b. Varkâ hutbesinde insanları cihada teşvik ederek şöyle demiş: "Yüce Allah'ın kitabında buyurduğu gibi:

"Ölümler ve savaş bize, kendini beğenip kibirle yürümek ise güzel kadınlara yazıldı."

Yine Kur'ân-ı Kerîm ile ilgili bir hatanın söz konusu olduğu bir başka anekdotta, bu defa hatibin ayette geçen ve Firavun'a ait olan bir sözü Hz. İsâ'ya nisbet etmesi hikaye edilmektedir:

وخطب عدی بن زیاد الإیادی، فقال: "أقول لكم كما قال العبد الصالح لقومه: { مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَى وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ } ، قالوا له: "ليس هذا من قول عبد صالح، إنما هو من قول فرعون"، قال: من قاله فقد أحسن."

'Addî b. Ziyâd el-İyâdî bir hutbesinde şöyle der: "Ben size Hz. İsâ'nın kavmine dediği gibi, şöyle derim: "Ben size ancak düşündüklerimi gösteriyorum ve sizi ancak doğru yola iletiyorum." Hatibe, "Bu Hz. İsâ'nın değil, Firavun'un sözüdür." denildiğinde ise hiç bozuntuya vermeden şöyle der: "Kim söylemişse güzel söylemiş."²⁸

Klasik Arap kaynaklarında yellenme teması bir mizah unsuru olarak sıkça işlenmiştir. Hutbe konulu mizahta da aynı tema ile karşılaşmak mümkündür:

سعد بعض الولاة المنبر فخطب فقال: إن أكرمتكم وإن أهتموني ليكونن أهون علي من شرطتي هذه، وشرط ضرورة.

"Valinin biri, hutbe vermek üzere minbere çıkarak şöyle demiş: "Allah'a yemin ederim ki, eğer sizler bana değer verirseniz ben de size değer veririm. Eğer küçük görürseniz, bunun bende şu yellenmem kadar kıymet-i harbiyesi olmaz!" demiş ve arkasından sesli biçimde yellenmiş"²⁹

28 Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, nşr. Dâru Sâdır, (Beyrut: 1417), 6: 305; Safvet, *Cemheretu hutab*, 3, 358.

29 Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Ahbâru'l-Hamkâ ve'l-Muğaffilîn*, nşr. Abdülemîr Mehnâ, (Dârü'l-Fikri'l-Lübnânî, 1410/1990), 106.. Aynı rivayetin farklı bir karaktere dayandırılmış versiyonu için bkz. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, 6: 305, Şener Şahin, "Bir Mizah Unsuru Olarak Klasik Arap Kaynaklarında 'Yellenme' Teması", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/1, (2011), 98-99.

B. NİKAH MERASİMİ KONUŞMALARI

Nikah merasimi esnasında bir konuşma yapmak Araplarda çok eskiden beri bilinen bir uygulamaydı. Cahiliye döneminde hem damat hem de gelin tarafından bir hatip, kız isteme esnasında ya da düğün merasiminde bu konuşmayı gerçekleştirirdi. Konuşmalarda genellikle tarafların üstün özelliklerinden söz edilir, taraflar bu özellikleriyle methedilirdi. Hz. Peygamber (sav)'in Hz. Hatice ile evlenirken amcası Ebû Tâlib'in yaptığı konuşma ile Hz. Hatice tarafını temsilen amcasının oğlu Varaka b. Nevfel'in yaptığı konuşmalar tarih kitapları tarafından kaydedilen bu konudaki en meşhur örneklerdir.

İslam öncesinde rastlanan nikah hitabeleri İslam'dan sonra daha da yaygınlaşarak devam etmiştir. Bu hutbeler oturarak ve insanlara yakın olarak icra edildiği için hatipleri daha çok sıkıntıya düşürmüş, şaşırmalarına neden olmuştur. Hz. Ömer de şu sözüyle nikah hutbelerinde ne kadar zorlandığını ifade etmiştir: *“ما يتصعدني كلام كما تتصعدني خطبة النكاح”* *“Beni nikah hutbelerinin zorladığı kadar hiçbir kelam zorlamamıştır.”*³⁰ Yine bu minvalde Muaviye'den söz edilirken onun iyi bir hatip olduğu, hitabeti oturarak ve ayakta iyi yaptığı ve cuma günü minberde iyi bir hatip olduğu gibi nikah hitabelerinde de mahir olduğu söylenerek zor olan nikah hitabelerindeki mahareti özellikle vurgulanmıştır.³¹

Nikah merasimlerinde hitabette bulunan bazı hatiplerin çeşitli nedenlerle düştükleri durumlar renkli anlatımlarla kaynaklarda yer almıştır. Nitekim aşağıdaki anekdotta düğün merasiminde taziye hitabesi yapan bir hatibin düştüğü zor durum anlatılmaktadır:

خطب مُصعب بن حَيَّانَ حُطْبَةَ نِكَاحٍ، فَحَصَرَ فَقَالَ: لَقَتْنَا مَوْتَاكُمْ قَوْلًا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. قَالَتْ أُمُّ الْجَارِيَةِ: عَجَلَ اللَّهُ مَوْتَكِ، أَلْهَذَا دَعْوَانَا؟ .

*“Musab b. Hayyân bir nikah merasiminde konuşma yapıyordu. Ancak konuşma esnasında şaşırarak şu sözleri sarf eder: “Ölülerinize “Lâilâhe illallah” sözünü telkîn ediniz.” Gelinin annesi de ona şu sözlerle çıkışır: “Allah canını erken alsın. Biz seni bunun için mi çağırdık.”*³²

30 Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1: 115, Muhammet Selim İpek, *Klasik Dönem Arap Edebiyatında Nesir*, 1. Baskı, (İstanbul: Gece Kitaplığı, 2015), 127.

31 Câhiz, *er-Resâilü's-siyâsiyye*, nşr. Dâru Mektebeti Hilâl, (Beyrut, ts.), 439.

32 Âbî, *Nesru'd-dur*, 7: 164, Cemâlüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Yahyâ el-Vatvât, *Ğurerü'l-hasâ'isi'l-vâziha ve 'urerü'n-nekâ'isi'l-fâziha*, nşr. İbrâhîm Şemsüddîn, (Beyrut: Duru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1429/2008), 224; Safvet, *Cemheretu hutab*, 3: 359.

Her hatibin başına gelebilecek sürçülisan kabilinden konuşma kazaları insanlar arasında bir eğlence kaynağı olagelmiştir. Bu tür kazalar nikah hitabesinde bulunan hatiplerin de başına gelmiş ve bunlar gözden kaçmayarak mizah koleksiyonu içerisine dahil edilmiştir. Örneğin aşağıdaki rivayette hatibin itikadi açıdan son derece tehlikeli bir dil sürçmesine neden olduğu anlatılmaktadır:

وخطب أمير المؤمنين الموالى خطبة نكاح، فحصر، فقال: اللهم إنا نحمدك ونستعينك ونشرك بك.

“Halife, mevaliden bazı kimselere bir nikah merasiminde konuşma yaparken şaşırır ve şöyle der: “Ey Allah’ım! Biz sana hamdeder, senden yardım diler ve (haşa) sana ortak koşarız.”³³

Zaman ayarı iyi yapılmış bir hitabet her zaman insanlar tarafından takdir edilir. Konuşmanın uzatılması dinleyicilerde çoğunlukla bir bıkkınlığa neden olur. Uzun bir konuşmaya maruz kalan dinleyicilerden bazıları sabrederek konuşmanın bitmesini beklerken bazı dinleyiciler ise sabredemeyip hatibe tepki gösterebilir. Arap edebiyatı kaynaklarında yer alan aşağıdaki rivayette bir nikah merasiminde hatibin konuşmayı uzatması üzerine dinleyiciden aldığı zarif tepki dile getirilmektedir:

وخطب رجل خطبة نكاح فأخذ يطيل فقام بعض الحاضرين فقال: إذا فرغ الخطيب فبارك الله لكم، فإني على شغل.

“Nikah merasiminde konuşma yapan bir adam sözü uzatmaya başlayınca dinleyicilerden biri ayağa kalkarak şöyle der: “Hatîp konuşmasını bitirdiğinde nikahınız hayırlı olsun demiş olayım. Zira işim var, gitmeliyim.”³⁴

Arap edebiyatının mizahi anlatılarında bir çok özelliğiyle karşımıza çıkan renkli kahraman bedevi, nikah hitabeleriyle ilgili hikayelerde de varlığını gösterir. Bir nikah merasiminde konuşma yapan hatibin şaşırarak konuşmayı ezana çevirmesi üzerine bedevînin hatasını zekice dile getirmesi bir anekdotta şöyle geçmektedir:

33 Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 2: 172; Mustafa eş-Şak'a, *Menâhicu't-Telif 'inde 'Ulemâu'l-'Arab, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin*, (2004), 144; Safvet, *Cemheretu Hutab'*ında söz konusu anekdottaki hatibin sözünü *بك ونشرك* şeklinde değil *ولا نشرك بك* şeklinde vermektedir. Bu durumda ya *Cemheretu hutab'*da bir yazım yanlışlığı vardır ya da bu dipnotta gösterdiğimiz iki kaynaktan. Ancak *Cemhere'*deki sözün yanlış yazılmış olma ihtimali daha yüksektir. Zira kelime *ولا نشرك بك* şeklindeyse hatibin sözü doğru olur ve mizaha konu olacak bir malzeme kalmaz.

34 Râğib el-İsfahânî, *Muhâdarâtu'l-udebâ*, 1: 83; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdüniyye*, 4: 307

خطب رجل خطبة نكاح وأعرابي حاضر، فقال: الحمد لله، أحمده وأستعينه وأتوكل عليه، وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له، وأن محمدا عبده ورسوله. حي على الصلاة، حي على الفلاح. فقال الأعرابي: لا تقم الصلاة، فأبني على غير وضوء.

"Adamın biri düğün merasiminde bir konuşma yapar. Dinleyiciler arasında bir bedevi de vardır. Adam, "Allah'a hamdolsun. O'na hamdeder, O'ndan yardım diler ve O'na tevekkül ederim. Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederim. Hayyale's-salâh, hayyale'l-felâh..." deyince bedevi şöyle der: "Sakın namaza durmayın.. Çünkü abdestim yok."³⁵

Nikah hitabeleriyle ilgili son olarak dikkati celbeden bir konu da bazı nüktedan hatiplerin nikah merasiminde hitabede bulunurken alışılmışın aksine mizahi olarak yanlış tavsiyelerde bulunmalarıdır. Sözelimi bu kişiler bir nikah konuşmasında evlilik yerine boşanmanın güzelliğinden, kadının dövülmesi gerektiğinden söz edebilmektedir. Aşağıdaki anekdotta ayetleri de kendi amacı doğrultusunda yorumlayan böyle bir hatibi görmekteyiz:

خطب بعض الظرفاء خطبة نكاح فقال: الحمد لله الذي جعل في الطلاق اجتنابا للأرزاق، فقال تعالى: وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ أَوْصِيَكُمْ عِبَادَ اللَّهِ بِالسَّلْوَةِ وَالْمَلَالَةِ، وَالتَّجْنِي وَالْجَهَالَةَ، واحفظوا قول الشاعر:

اذهي قد قضيت فيك فضالي

وإذا شئت أن تبيني فبيني

تعاهدوا نساءكم بالسب، وعادوهن بالضرب، ثم إن فلانا في خمول نسبه، ونقصان أدبه، خطب إليكم فازهدوا فيه. فرق الله بينهما، وعجل لهما حينهما.

"Nüktedanlardan biri nikah merasiminin birinde şöyle diyordu: "Boşanmayı rızık elde etmeye vesile kılan Allah'a hamdolsun! Zira Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Eğer ayrılırlarsa, Allah bol lütuf ve nimetiyle onların her birini zengin kılar." (en-Nîsâ, 4, 130) Ey Allah'ın kulları! Size rahatlığı, çılgınlığı, ve cehaleti tavsiye ederim. Şairin şu sözünü aklınızdan çıkarmayın:

"Seninle işim biiti, gidebilirsin, Ayrılmak istiyorsan ayrıl."

Kadınlarınıza kötü sözler söyleyin, onları dayağa alıştırm. Nesebi belli olmayan, edebi noksan şu adam kızınızı istiyor. Sakın vermeyin, Eğer verirseniz de Allah onları ayırsın ve bir an önce canlarını alsın."³⁶

35 İbn 'Abdirabbih, el-İkdu'l-ferîd, 7: 145.

36 Zemahşerî, Rebî'u'l-ibrâr, 5: 252-253.

C. DİĞER HİTABELER

Cuma ve nikah hitabeleri dışındaki bayram hutbeleri, yağmur namazı hutbesi vb. bazı hitabelerde de nevâdire konu olacak bazı garip durumlar yaşanmıştır. Örneğin, bir kurban bayramı namazında hutbe irad eden Abdullah b. 'Âmir mizaha şöyle konu olmuştur:

وخطب عبد الله بن عامر بالبصرة في يوم أضحى، فأرتج عليه، فمكث ساعة، ثم قال: "من أخذ شاة من السوق فهي له، وثمنها عليّ".

"Abdullah b. 'Amir Basra'da bir Kurban bayramı günü minbere geçer. Konuşmasını şaşırınca bir müddet suspus kalır. Daha sonra şöyle der: "Kim çarşıdan bir koyun alırsa ona aittir. Fiyatı ise bana aittir."³⁷

Bir yağmur namazı hutbesinde de mizah konusu olacak bir durumun yaşandığını ve edebiyat kitaplarındaki yerini aldığını görüyoruz:

ولى العلاء بن عمرو بلاد سارية، وكان جائراً فأصاب الناس القحط، وأمست السماء قطرها؛ فخرجوا يستسقون، وصعد العلاء المنبر؛ فقال في دعائه: اللهم ارفع عنا البلاء والغلاء. فونب معنوه كان بما فقال: والعلاء؛ فإنه شر من الغلاء، وأغلظ من البلاء. فضحك الناس، وحجل العلاء وأنصرف.

"Bir bölgenin valisi olarak atanan el-'Alâ b. 'Amr zalim birisiydi. Gittiği yerde yağmurlar kesilir, kuraklık başlar. Yağmur namazına çıkarlar. el-'Alâ minbere çıkarak duasında şöyle der: "Allah'ım belayı ve kıtlığı (الغلاء) üzerimizden kaldır." Bu söz üzerine orada bulunan hazırcevap kişilerden biri ileri atılarak şöyle der: (Ey Allah'ım aynı zamanda üzerimizden) kıtlıktan (الغلاء) daha kötü, beladan daha çirkin olan el-'Alâ'yı (العلاء) da üzerimizden kaldır." Cevabı duyan insanlar gülmeye başladılar. El-'Alâ da utanarak oradan ayrılır."³⁸

Siyasi hitabe türü diyebileceğimiz, bir yere yönetici olarak tayin edilen kişilerin oraya vardıklarında yaptıkları ilk hitabelerde de mizah unsuru durumlar görmek mümkündür. Bu hitabelerden biri şöyledir:

وولي اليمامة رجل من بني هاشم يُعرف بالدندان، فلما صعد المنبر أرتج عليه، فقال حياً الله هذه الوجوه، وجعلني فداءها، إني قد أمرت طائفي بالليل أن لا يرى أحداً إلا أتاني به، وإن كنت أنا هو، ثم نزل

37 İbn Kuteybe, 'Uyûnu'l-ahbâr, 2: 280-281; İbn 'Abdirabbih, el-'İkdu'l-ferîd, 4: 233. Alî b. Muhammed b. Abbâs Ebû Hayyân et-Tevhîdî, el-Basâir ve'z-Zehâir, thk. Veddâd el-Kâdî, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1408/1988), 6: 41. Safvet, Cemheretu hutab, 3: 353.

38 İbn Hamdûn, et-Tezkiretü'l-hamdûniyye, 6: 306.

“Beni Hâşim’den Dandân isminde biri Yemâme’ye vali olarak tayin edilir. Konaşma yapmak için minbere çıktığında ne diyeceğini şaşırınca ağzından şu garip kelimeler dökülür ve minberden iner: “Allah yüzlere uzun ömür versin. Beni de onlara feda etsin. Gece sokakta kimsenin görülmemesini, ben bile olsam görülenlerin ise, bana getirilmesini emrettim.”³⁹

Görüldüğü üzere bu hitabenin nevadir örnekleri arasına girmesinin nedeni, hatibin hitabı esnasında afallaması ve bu afallamanın bir neticesi olarak, bilinçsiz bir şekilde kendisinin de gece dışında görülmesi halinde tutuklanıp yine kendisine getirilmesini emrederek son derece anlamsız cümleler söyleyebilmiş olmasıdır.

Bir başka siyasi hitabe türünde hatibin düşüncesizce söylediği söz kendisini gülünç bir duruma düşürdüğü anlatılmaktadır:

وكان سعيد بن جَدَل الكلي على قنَّسرين، فوثب عليه زُفر بن الحارث، فأخرجه منها، وباع لابن الزبير، فلما قعد زفر على المنبر قال: “الحمد لله الذي أقعدني مقعد الغادر الفاجر”، وحصر، فضحك الناس من قوله.

“Said b. Bahdal, Kinnesrîn valisiydi. Züfer b. El-Hâris ona karşı ayaklanarak onu oradan çıkarır ve İbn Zübeyr’e biat eder. Züfer minbere oturunca şöyle der: “Günahkar ve zalim olan kişinin yerine beni oturtan Allah’a hamd olsun.” Sözüün burasında Züfer takılır ve konuşmanın devamını getiremez. İnsanlar onun bu sözüne gülmeye başlarlar.”⁴⁰

Yine siyasi hitabe türüne girebilecek bir hitabede, vali olarak tayin edilen bir bedevinin yaptığı ilk hitabede kabalığı, sertliği ve dobralığı nedeniyle nevadir koleksiyonuna dahil edildiği görülmektedir:

ولي أعرابيّ تبالة، فصعد المنبر فلم يحمد الله ولم يثن عليه، ولم يصلّ على النبي صلّى الله عليه وسلم، وقال: إنَّ الأمير أعزّه الله ولآني بلدكم، وإني والله ما أعرف من الحقّ غير مقدار سوطي، وإني لا أوتى بظالم ولا مظلوم إلا أوجعته ضرباً. فكانوا يتعاطون الحقّ بينهم ولا يترافعون إليه.

“Bir bedevî Yemen’in Tebâle bölgesine vali olarak tayin edilmişti. İlk gün minbere çıktığında Allah’a hamd-ü senâda bulunmadan ve Rasulullah’a salavat getirmeden konuya girdi ve şöyle dedi: Emir hazretleri beni beldenize vali tayin etti. Allah’a yemin ederim ki ben adaleti tesis etmek için şu kamçımdan başka bir araç tanımam.

39 Âbî, Nesru’â-dur, 7: 165; Safvet, Cemheretu hutab, 3: 353

40 Safvet, Cemheretu hutab, 3: 353.

Haksızlığa uğrayanı da haksızlık edeni de bununla kamçılarım.” Bunun üzerine insanlar sorunlarını kendi aralarında adaletle çözmeye başladılar. Valiye herhangi bir davayı intikal ettirmediler.”⁴¹

Daha çok Cuma hutbelerinde gördüğümüz âyet olmadığı halde bir söz veya şiiri ayet olduğunu düşünerek dinleyicilere arz etme durumu yine kahramanın bedevi olduğu siyasi bir hutbede karşımıza şöyle çıkmaktadır:

وَلِلْمُهَلَّبِ بَعْضَ الْأَعْرَابِ كَوْرَةَ بَخْرَاسَانَ، وَعَزَلَ وَالْيَاكَانَ بِهَا، فَلَمَّا وَرَدَهَا الْأَعْرَابِيُّ وَصَدَّ الْمَنْبِرَ حَمْدَ اللَّهِ تَعَالَى وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ: أَيُّهَا النَّاسُ اقْصِدُوا لِمَا أَمَرَكَمُ اللَّهُ تَعَالَى بِهِ، فَإِنَّهُ عَزَّ وَجَلَّ رَغِبَكُمْ فِي الْآخِرَةِ الْبَاقِيَةِ، وَزَهَّدَكُمْ فِي الدُّنْيَا الْفَانِيَةِ، فَرِغْتُمْ فِي هَذِهِ وَنَبَذْتُمْ تَلْكَ، فَيُوشِكُ أَنْ تَفُوتَكُمْ الْفَانِيَةُ، وَلَا تَحْصُلَ لَكُمْ الْبَاقِيَةُ، فَتَكُونُوا كَمَا قَالَ اللَّهُ: لَا مَاءَ أَبْقَيْتَ وَلَا حَرَكَ أَنْقَيْتَ، وَاعْتَبِرُوا بِهَذَا الْمَعْزُولِ عَنْكُمْ كَيْفَ سَعَى فَصَارَ ذَلِكَ إِلَيَّ عَلَى رِغْمِ أَنْفِهِ، وَصَارَ كَمَا قَالَ فِي مُحْكَمِ كِتَابِهِ: اسْلَمِي أُمَّ خَالِدٍ رَبِّ سَاعٍ لِقَاعِدٍ.

“el-Muhelleb Horasan bölgesindeki bir kasabanın valisini görevinden azlederek yerine bir bedevî’yi tayin eder. Bedevî görev yerine varduktan sonra insanlara hitap etmek üzere minbere çıkar. Allah’a hamd-u senada bulunduktan sonra şöyle der: Ey insanlar! Allah’ın size emrettiği şeyleri isteyiniz. O sizi geçici dünyadan vazgeçip kalıcı olan ahirete yönelmeniz konusunda teşvik ediyor. Siz ise dünyaya rağbet edip ahiretten yüz çeviriyorsunuz. Böylece neredeyse dünyayı da kaybetmek üzeresiniz. Yüce Allah’ın şu ayette emrettiği gibi olun: “Ne su bıraktın ne de kendini istittin.” Görevinden alınan şu validen ibret alın. İstemediği halde nasıl da gitti ve bu makam nasıl da benim oldu. Bu vali Allah’ın kitabında şu sözde buyurduğu duruma düştü: اسْلَمِي أُمَّ خَالِدٍ رَبِّ سَاعٍ لِقَاعِدٍ “Keyfine bak Ey Ümmü Halid. Nice insanların çalışması oturanlar içindir.”⁴²

Bedevî’nin zikrettiği hem ilk⁴³ hem de ikinci söz⁴⁴ ayet değil Arap edebiyatı kaynaklarında yer alan mesellerdir. Meselleri âyetler ile karıştırma

41 İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü’l-hamdûniyye*, 6: 306; İbn Kuteybe, *‘Uyûnu’l-ahbâr*, 1: 145; Âbî, Nesrû’d-dür, 6, 295; Hüseyin Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, 1. Baskı, (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 245.

42 İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü’l-hamdûniyye*, 6, 305-306; Âbî, Nesrû’d-dür, 6: 302-303. İbnü’l-Cevzî, *Ahbâru’l-Hamkâ*, 100.

43 Ebû ‘Ubeyd Kasım b. Sellâm, *el-Emsâl*, thk. Abdülmecid Katamiş, (Dâru’l-Meymûn lit’Turâs, 1400/1980), 94; Ebû Tâlib Mufaddal b. Seleme b. ‘Âsım, *el-Fâhir*, thk. Abdulalim et-Tahâvî, (Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabiyye, 1380), 175.

44 Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah el-‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, nşr. Dâru’l-fikr, (Beyrut: ts.), 1: 479; Ebu’l-Fadl, Ahmed b. İbrahim el-Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdühamid, (Beyrut: Dâru’l-ma’rife, ts.), 1: 299.

hadiseleri hutbelerin ile birlikte konuşma meclislerinde de bir hayli yaşanmış olmalıdır. Ragıb el-İsfehânî'nin, *Muhadaratu'l-Ûdeba'*ında “*Meselleri ayet sanarak zikredenler*” şeklinde bir başlık atma gereği duyması buna işaret etmektedir.

SONUÇ

Hatipler hitabeleriyle Arap edebiyatında sanatsal özellikleri ve konuları açısından geniş bir şekilde yer aldığı gibi mizahî yönden de yer almıştır. Arap mizahının değişik konuları içerisinde hatiplerin de etkin bir edebi ve mizahi unsur olarak başarıyla kullanıldığını verilen örneklerden anlamak mümkündür.

Hatipler, anekdotlarda değişik zaman ve mekan unsurlarıyla karşımıza çıkan karakterlerdir. Hitabet sanatını icra eden kişilerin toplumun farklı kesimlerinden kişiler olması hasebiyle bu karakter, bir halife, vali olabildiği gibi sıradan bir insan da olabilmektedir.

Çoğu anekdotta hitabetin icrası kolay olmayan bir sanat olduğu vurgulanmaktadır. Nitekim anlatıların çoğunda hatibin konuşmasına başlamasından kısa bir süre sonra heyecanından konuşmasını unutmaması ve normal olmayan söz ve davranışlarda bulunduğu ön plandadır. Hatiplerin nevadir konusunu olmalarına neden olan temel etken ise konuşmalarını unuttuklarında sergiledikleri bu söz ve davranışlar olmuştur. Bu durumda kimisi anlamsız sözler söylemiş, kimi hitabette iyi olmasa da başka konularda iyi olduğunu iddia etmiş, kimi bir şekilde işinden içinden çıkmayı başarmış kimisi de şimdi konuşmadığını ama ilerleyen zamanlarda iyi bir konuşma ile karşılına çıkacağını iddia etmiştir. Ayrıca konuşmalarını uzun tutmak, bir konuşmayı münasip olmayan bir ortamda yapmak, şiirleri ayet sanarak dinleyicilere arz etmek ve dil sürçmeleri gibi nedenlerle de hatiplerin Arap mizahına konu olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Âbî, Ebû Sa'd Mansûr b. Hüseyin. *Nesru'd-dur fi'l-muhâdarât*, thk. Hâlid Abdülğani Mahfûz. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1434/2004).

'Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah. *Cemheretu'l-emsâl*. nşr. Dâru'l-fikr, Beyrut: ts.

Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. nşr. Dâru Mektebeti'l-Hilâl. Beyrut: 1423.

Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *er-Resâilu's-siyâsiyye* nşr. Dâru Mektebeti Hilâl Beyrut, ts.

Daşkiran, Yaşar. *Ebû Nuvâs'ın Şiirlerinde Hiciv*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004.

Günday, Hüseyin. *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*. 1. Baskı. Bursa: Emin Yayınları, 2013.

İbn 'Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed. *el-'İkdu'l-ferîd*. nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye. Beyrut: 1404.

İbn Hamdûn, Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed. *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*. nşr. Dâru Sâdir. Beyrut: 1417.

İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. *'Uyûnu'l-ahbâr*, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye. Beyrut: 1418.

İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*. nşr. Dâru'l-hadîs. Kahire: 1423.

İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. *Fadlu'l-'Arab ve't-tenbîh 'ala 'ulûmihâ*, thk. Velîd Mahmud Salih, Abu Dabi: Manşûrâtu'l-Mecma'i's-Sakâfî, 1998.

İbn Sellâm, Ebû 'Ubeyd Kasım. *el-Emsâl*, thk. Abdülmeccid Katamış. Dâru'l-Meymûn lit'Turâs, 1400/1980.

İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-muğaffilîn*. şrh. Abdülemîr Mehnâ. Dârü'l-Fikri'l-Lübnânî, 1410/1990.

İpek, Muhammet Selim. *Klasik Dönem Arap Edebiyatında Nesir*. 1. Baskı. İstanbul: Gece Kitaplığı, 2015.

İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed Râgıb. *Muhâdarâtu'l-udebâ ve muhâverâtu's-şu'ara ve'l-bulağâ*. Beyrut: Şirketu Dar'il-Erkâm b. Ebî'l-Erkâm, 1420.

Meydânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. İbrahim. *Mecma'u'l-emsâl*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdühamid. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.

Mufaddal b. Seleme, Ebû Tâlib. *el-Fâhir*. thk. Abdulalim et-Tahâvî. Dâru İhyâi'l-Kütubi'l-'Arabiyye, 1380.

Nassâr, Fethî. *Min Revâi'i's-Se'âlibî*. Kahire: ed-Dâru's-Sekâfiyye li'n-Neşr, 1429/2008.

Safvet, Ahmet Zeki. *Cemheretu hutabi'l-'Arab fî 'usûri'l-'Arabiyyeti'z-zâhire*. nşr. Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut: ts.

Şahin, Şener. "Bir Mizah Unsuru Olarak Klasik Arap Kaynaklarında 'Yellenme' Teması". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 20/1, 2011.

Şahin, Şener. "Nasreddin Hoca Fıkralarının Klasik Arap Mizahı Kaynaklarındaki İzdüşümleri Üzerine Değerlendirmeler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 27 / 1 Ağustos 2018.

Şak'a, Mustafa. *Menâhicu't-telif 'inde 'ulemâu'l-'Arab. Dâru'l-'İlm li'l-Melâyin*, 2004.

Tevhîdî, Alî b. Muhammed b. Abbâs Ebû Hayyân. *el-Basâir ve'z-zehâir*, thk. Veddâd el-Kâdî. Beyrut: Dâru Sâdır, 1408/1988.

Vatvât, Cemâlüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Yahyâ. *Ğurerü'l-hasâ'isi'l-vâzıha ve 'urerü'n-nekâ'isi'l-fâzıha*. nşr. İbrâhîm Şemsüddîn. Beyrut: Duru'l-Kutubi'l-'ilmiyye, 1429/2008.

Zemahşerî, Muhammed b. Ömer. *Rebî'u'l-ebâr ve nusûsu'l-ahbâr*. thk. Abdülemîr Mihnâ. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1412.